

Jan Lenders

Ivo van Hilvoorde, *Grenswachters van de pedagogiek. Demarcatie en disciplinevorming in de ontwikkeling van de Nederlandse academische pedagogiek (1900-1970)*. Amsterdam: HB Uitgevers, 2002. ISBN-90-5574-388-7, 256 blz., € 20.00.

In 1900 hield de pedagoog J.H. Gunning zijn inaugurele rede aan de Rijksuniversiteit te Utrecht, waar hij was toegelaten als privatdocent in de praktische en theoretische pedagogiek. Alhoewel er eerder aanzetten waren, kreeg de universitaire pedagogiek in Nederland vanaf dat moment haar beslag. De pedagogiek moest zich nu gaan profileren als een wetenschappelijke discipline in een universitaire context. Ze moest haar wetenschappelijkheid bewijzen ten opzichte van concurrerende disciplines en paradigma's, evenals haar relevantie voor de pedagogische praktijk. Over de wijze waarop dit proces zich voltrok, handelt het proefschrift van Ivo van Hilvoorde. Hij onderzoekt de disciplinevorming van de Nederlandse universitaire pedagogiek tussen 1900 en 1970. Een interessante thematiek, die nog maar sporadisch is onderzocht.

In zijn theoretische positiebepaling distantieert Van Hilvoorde zich van de traditionele wetenschapshistorische optiek, die hij als essentialistisch en internalistisch kenmerkt. Ze stelt zich ten doel om uit de geschiedenis van de moederdisci-

pline de kennis te destilleren die de toets van de wetenschappelijke kritiek kan doorstaan. Daartoe dienen tijdgebonden (historische) van universele (wetenschappelijke) inzichten te worden gescheiden. Op die wijze draagt de wetenschapsgeschiedenis bij aan de legitimering van een wetenschappelijke discipline. Meer recent wetenschapshistorisch onderzoek heeft echter voldoende aangetoond dat een waardevrije rechtvaardigingscontext een illusie is, omdat hij onvermijdelijk zelf deel uitmaakt van een legitimeringsproces waarin het om veel meer gaat dan de wetenschappelijke waarheid. Het gaat immers ook om strategische belangenbehartiging, alsmede om verwerving, handhaving en uitbreiding van monopolieposities. Van Hilvoorde refereert aan de wetenschapssociologische benadering van T.F. Gieryn en spreekt van demarcatiearbeid: het werk van de zaakwaarnemers om disciplinaire grenzen te bepalen, te verdedigen en uit te breiden. Hoe voltrok zich dit proces in de geschiedenis van de universitaire pedagogiek?

In hoofdstuk 1 geeft Van Hilvoorde een toelichting op dit referentiekader. Het is een veelbelovende start, omdat het onderzoek wordt ingebed in de actuele vraagstellingen van het huidige wetenschapshistorisch onderzoek. Van Hilvoorde concentreert zijn onderzoek op twee fundamentele demarcaties in de geschiedenis van de universitaire pedagogiek: ten opzichte van de psychologie en ten opzichte van de onderwijspraktijk. Zijn belangrijkste bron is het redactiebeleid van het wetenschappelijk tijdschrift. In dat beleid wordt beslist over de inhoud van het tijdschrift en daarmee over de grenzen van het vakgebied. Tijdschriftredacties spelen een belangrijke rol als 'gatekeeper of knowledge' in de wetenschappelijke fora. Van Hilvoorde heeft vooral geput uit de redactiearchieven van het tijdschrift *Pedagogische Studiën* (PS), dat in 1919 bewust werd opgericht om de pedagogiek als wetenschappelijke discipline voor het voetlicht te brengen. Hij volgt deze bron tot 1970, waar nodig aangevuld met andere tijdschriften en invloedrijke publicaties. Rond die tijd kwam er een einde aan een demarcatiebeleid dat gericht was op een 'pedagogiek in volle omvang': het ideaal waarmee de wetenschappelijke pedagogiek tot dan haar identiteit had willen vestigen. Ze valt uiteen in meerdere (sub)disciplines, waaronder de onderwijskunde en de ontwikkelingspsychologie. Met de keuze voor deze hoofdbron wordt tevens de aandacht gevestigd op drie vooraanstaande pedagogen die deel uitmaakten van de redactie van PS en optraden als centrale grenswachters: J.H. Gunning, Ph. Kohnstamm en M. J. Langeveld.

De gekozen historische casuïstiek impliceert beperkingen. De geschiedenis van de pedagogiek komt uitsluitend in beeld als de geschiedenis van de schoolpedagogiek, met verwaarlozing van de gezinspedagogiek; de disciplinaire grensbepaling beperkt zich tot de strijd met de psychologie; en de katholieke en gereformeerde pedagogiek, die juist in deze periode haar beslag kreeg, blijft buiten beeld. De auteur constateert deze beperkingen maar laat het daar ook bij. Wat de mogelijke effecten ervan zijn voor zijn eigen onderzoek, blijft onvermeld. Verder valt het op dat Van Hilvoorde weinig systematisch te werk gaat in de operationalisatie van zijn theoretische invalshoek. Hij voert een aantal onderzoeksvragen op die eerder worden geponeerd dan afgeleid. Het is opvallend dat de sociologische dimensie in deze vragen afwezig is. De aandacht is gericht op (een deel van) de spelers in het spel, niet op de maatschappelijke context waarin het spel zich ontvouwt. De gevolgen zijn in het hele proefschrift merkbaar. Het wordt niet duidelijk welke krachten de dynamiek bepalen: persoonlijke autoriteiten, groepsbelangen, wetenschappelijke ontwikkelingen, paradigmakwesties, ontwikkelingen in de praktijkvelden... Dit zijn geen onbelangrijke vragen wanneer een essentialistische benadering wordt afgewezen.

Hoofdstuk 2 richt de aandacht op 1900. Hoe positioneerde de universitaire pedagogiek zich in de beginfase ten opzichte van verwante disciplines en het onderwijsveld? Allereerst moest afstand worden genomen van de bestaande pedagogische reflectie die zich in de loop van de 19de eeuw in een reeks van tijdschriften had ontwikkeld en die rond 1900 werd gedomineerd door het neo-herbartianisme. Volgens Van Hilvoorde werd deze stroming, die zich presenteerde als een wetenschappelijke pedagogiek, in eerste instantie onderuitgehaald door onderwijzers zelf. Dat gebeurde in het tijdschrift *De Nieuwe School* onder leiding van P. Bol en T. Thijssen, met als apotheose de onverbiddelijke afrekening van Bol met H. de Raaf, spreekbuis van het neo-herbartianisme in Nederland. Gunning maakte hier handig gebruik van door de kritiek op de herbartianen te bevestigen. De inzet van deze 'wetenschappelijke pedagogiek' was volgens hem het formuleren van algemene wetmatigheden waaruit bindende voorschriften werden afgeleid voor de praktijk, een deterministische optiek die hij strijdig achtte met het spontane karakter van de mens. Het kind mag niet worden opgeofferd aan de leer, zoals de onderwijzer niet tot slaaf mag worden gemaakt van de methode. Met dit standpunt verwierf Gunning de sympathie van *De Nieuwe School* en daarmee van een belangrijk deel van het onderwijzend personeel. Hij plaatste de leraar op een voetstuk: geef hem een universitaire opleiding en geef hem de verantwoordelijkheid, daarbij geadviseerd door de pedagoog. Op die wijze positioneerde Gunning zich ten opzichte van het onderwijsveld. Hij relativiseerde als universitair pedagoog de aanspraken van een pedagogische wetenschap en beperkte die tot een wetenschappelijke reflectie op professioneel handelen, met erkenning van het belang van de professionele autonomie van de leraar. Toch was het dilemma voelbaar. Met de vestiging van een universitaire pedagogiek was er een pedagogiek van wetenschappers in het leven geroepen, op afstand van de alledaagse onderwijspraktijk en in concurrentie met aanverwante wetenschappen.

In hoofdstuk 3 worden deze ontwikkelingen gevolgd in een analyse van het redactiebeleid van *Pedagogische Studiën*, in 1919 opgericht om de wetenschappelijke autoriteit van de pedagogiek te vestigen en te bewaken. Het demarcatiebeleid wordt gevolgd ten aanzien van de onderwijspraktijk en de psychologie. Het is interessant om te zien hoe de pedagogiek aansluiting zocht bij het onderwijsveld door zich toe te leggen op de nijpende problematiek van aansluiting en doorstroming, een gevolg van de gebrekkige samenhang in onderwijsvoorzieningen. In dat kader speelde ook de vraag naar een adequate selectie en de juiste selectie-instrumenten. Er werd veel over gepubliceerd. Hoe relevant ook voor de praktijk, tegelijkertijd diende zich hier de vervreemding aan ten aanzien van diezelfde praktijk. De inbreng van het onderzoek werd door de praktijk als specialistisch en onpraktisch ervaren. Zo werden er naar aanleiding van de intelligentietest discussies gevoerd over fundamentele kwesties als: wat wordt er gemeten, wat zegt de meting over de persoonlijkheid van het kind, in hoeverre gaat het om erfelijke eigenschappen, wat is voor beïnvloeding vatbaar, enzovoorts? Daarnaast ontkwam het wetenschappelijke onderzoek in haar experimentele opzet niet aan de noodzaak tot een vereenvoudiging van de probleemsituatie om de complexe werkelijkheid onderzoekbaar te maken. Dat leidde tot specialistische publicaties, waarvan de praktische relevantie lang niet altijd duidelijk was. De redactie van PS was zich zeer bewust van dit probleem en constateerde dat de inhoud van het tijdschrift door het onderwijsveld niet begrepen werden. Een oplossing werd echter niet gevonden.

De specialisering leidde ook tot scherpe discussies met de sterk opkomende psychologie, dat het thema van hoofdstuk 4 is. Vooral via de testpsychologie betrad de psychologie in de gedaante van de schoolpsycholoog het onderwijs-

veld. Het debat met de psychologie blijkt vooral een paradigma-debat, waarin de pedagogiek zich profileerde in de geesteswetenschappelijke richting door zich af te zetten tegen een nomothetische benadering. Van Hilvoorde laat zien dat veel pedagogen actief participeerden in de test- en toetsontwikkeling maar zich keerden tegen de verabsolutering van de resultaten. Een eenzijdige empirisch-kwantitatieve benadering van de opvoedingswerkelijkheid werd afgewezen. Het kind is meer dan er in de test wordt gemeten, en het behoort tot de deskundigheid van de pedagoog om het kind in zijn geheel – als persoon in wording – te observeren en tot verantwoorde interventies te besluiten. De discussie met de ontwikkelingspsychologie van Piaget had een vergelijkbare inzet. Zijn stadiatheorie werd bekritiseerd om haar wetmatige en deterministische trekken. Vanuit pedagogische hoek werd gepleit voor een open benadering van de menselijke ontwikkeling, met ruimte voor pedagogische reflectie op de richting en mogelijkheden ervan.

Zo trachtte de pedagogiek zich te profileren als een normatieve wetenschap waarbinnen de psychologie de rol van hulpwetenschap speelde. Voor een deel ging het om een schijntegenstelling, zo benadrukt Van Hilvoorde, omdat ook binnen de wereld van de psychologie afstand werd genomen van ‘atomistische zienswijzen’ en het belang van de hermeneutische methode werd benadrukt. Toch zou de tegenstelling tussen de pedagoog en de psycholoog zich steeds meer in die richting van de bekende karikatuur ontwikkelen: de psycholoog als onmenselijke meetfanaat en de pedagoog als onwetenschappelijk idealist, de psychologie als empirische en de pedagogiek als normatieve wetenschap. Deze controversale beleefde haar hoogtepunt na de tweede wereldoorlog in de confrontatie tussen Langeveld en A.D. de Groot en zou eindigen in het uiteenvallen van de door Langeveld zo hartstochtelijk verdedigde ‘pedagogiek in volle omvang’.

Dat is het thema van hoofdstuk 5. Van Hilvoorde behandelt eerst de Commissie ‘Opleiding en Titel Psychologen’ die in 1946 werd ingesteld om een wetsvoorstel voor te bereiden voor de opleiding in de psychologie. Psychologen en pedagogen maakten er deel van uit. De veelbelovende nieuwkomer op het gebied van de toegepaste psychologie, De Groot, reageerde zeer kritisch op het eindrapport. Naar zijn mening werd de psychologieopleiding ingevuld vanuit een eenzijdige pedagogische oriëntatie, en was er te weinig aandacht voor de empirische onderzoeksmethodologie. Vooral Langeveld bond de strijd aan met De Groot en stelde alles in het werk om de pedagogiek en psychologie onder de vlag van de ‘pedagogiek in volle omvang’ bij elkaar te houden. Intussen klonken verontrustende geluiden over de pedagoog in de beroepspraktijk. Hij zou zich in wetenschappelijk opzicht niet kunnen handhaven in teams met psychologen en psychiaters; zijn inbreng werd als vaag en onbeduidend betiteld. De specialisering en verkaveling van de pedagogiek in nieuwe (sub)disciplines bleek niet langer tegen te houden, ook al bleef Utrecht onder leiding van Langeveld nog enige tijd overeind als bolwerk van een brede geesteswetenschappelijke pedagogiek.

Daarmee sluit Van Hilvoorde zijn onderzoek af. Over de waardering van de geschetste ontwikkeling kan men volgens de auteur van mening verschillen. Is voor de een de verzelfstandiging van de ontwikkelingspsychologie, de onderwijskunde en de orthopedagogiek het begin van een serieuze wetenschapsbeoefening, voor de ander betekent het de teloorgang van een pedagogische traditie die filosofisch zou zijn of juist niet zou zijn. Het is een teleurstellende afsluiting van een onderzoek naar een eeuw discussie over de kenmerken van een wetenschappelijke pedagogiek en haar relatie met de praktijkvelden; een discussie die bovendien nog zeer actueel is.

De studie van Van Hilvoorde biedt een aantal interessante perspectieven op de geschiedenis van het vakgebied en is als zodanig een waardevolle bijdrage aan

deze geschiedenis. Op een aantal punten leidt zijn onderzoek ook tot nuancering van bestaande beeldvorming. Zijn analyse mist echter scherpte. Hij heeft zijn theoretisch kader onvoldoende gespecificeerd, zodat de tekst als geheel een rommelige en improviserende indruk maakt. Hij verliest zich herhaaldelijke in details die niet ter zake doen, sluit de hoofdstukken niet af met heldere conclusies en komt niet tot een overstijgende interpretatie van de geanalyseerde ontwikkelingen. Ook neemt hij regelmatig onkritisch interpretaties over die zelf het product zijn van demarcatiearbeid. Zo blijft zijn karakteristiek van het neo-herbartianisme volledig hangen in de beeldvorming die indertijd door de critici ervan is uitgezet. Als lezer vraag je je dan ook herhaaldelijk af hoe betrouwbaar de analyse is. Ze is op dat punt in ieder geval moeilijk controleerbaar. *Last but not least*: omdat Van Hilvoorde de sociologische dimensie buiten beschouwing laat, kan hij weinig zeggen over de dieperliggende drijfveren en komt er veel op het conto van personen. Dat kan niet de bedoeling zijn van het theoretisch perspectief waarmee hij zijn onderzoek heeft ingeleid. Grenswachters opereren niet in een vacuüm. Bovendien voltrok de geschetste ontwikkeling zich niet alleen in Nederland maar was een internationaal fenomeen met de Verenigde Staten als voortrekker. Daar werd de 'new science of education' al in de jaren 1920 gebaseerd op de empirische psychologie, met het bekende statement dat Thorndike het won van Dewey.